

Maria Płonka

Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

Zasada wzajemności jako przesłanka konkurencyjności w sektorze ubezpieczeń

1. Wprowadzenie

Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych (TUW) są specyficznymi zakładami ubezpieczeń, które ubezpieczają swoich członków na zasadzie wzajemności¹. W ustawie z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej w przytoczonej definicji nie sprecyzowano pojęcia wzajemności. Historyczna i praktyczna realizacja idei wzajemności nawiązuje do zasad spółdzielczych i oznacza swoisty solidaryzm grupy, zawiązany w efekcie realizacji wspólnego interesu. W przypadku TUW wzajemność oznacza uzyskanie przez określoną grupę interesu korzystniejszych, niż typowe, warunków ochrony ubezpieczeniowej.

Celem niniejszego artykułu jest analiza prawnych, społecznych i ekonomiczno-finansowych aspektów wzajemności w ubezpieczeniach w kontekście kreowania przez polskie towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych przewagi konkurencyjnej względem ubezpieczeniowych spółek akcyjnych i wyciągnięcie wniosków co do perspektyw rozwoju tej formy działalności ubezpieczeniowej.

¹ Definicja zawarta w art. 38 ust. 1 Ustawy z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. nr 124, poz. 1151). Stan prawny na dzień 1 stycznia 2011 r.

2. Prawne aspekty funkcjonowania zasady wzajemności

W ustawie o działalności ubezpieczeniowej nie zdefiniowano konkretnie zasad wzajemności, na podstawie dalszych jej zapisów można jednak określić jej istotne cechy i konsekwencje, wyróżniające tę formę działalności ubezpieczeniowej²:

1) wzajemność dotyczy wyłącznie relacji wewnętrznych między członkami wspólnoty T UW oraz między członkami a T UW; jeżeli ze statutowych zapisów wynika, że towarzystwo dopuszcza w ograniczonym zakresie możliwość ubezpieczenia osób niebędących jego członkami, relacja ta nie może być oparta na zasadzie wzajemności³;

2) zasada wzajemności implikuje odmienne relacje między ubezpieczającym a ubezpieczycielem w umownym stosunku ubezpieczenia; członek T UW, przystępujący do ubezpieczenia wzajemnego, wstępuje w stosunek wynikający z umowy ubezpieczenia, jak również w stosunek członkowski w T UW, wraz z wynikającymi z tego stosunku prawami i obowiązkami;

3) zasada wzajemności jest w nierozłączny sposób związana z typem niestałej i nieostatecznej składki ubezpieczeniowej, płaconej przez członka T UW, co w konsekwencji wiąże się z możliwością dopłat lub zwrotów, w zależności od wyniku technicznego rachunku zysków i strat towarzystwa⁴;

4) w T UW odmienny jest zakres transferowanego ryzyka; przystępując do ubezpieczenia wzajemnego, podmiot ubezpieczający transferuje ryzyko na zakład ubezpieczeń, którego jest członkiem; w następstwie staje się on biorcą części ryzyka, które na ten zakład przenosi, jako członek wspólnoty;

5) zasada wzajemności implikuje możliwość podwyższenia kapitału podstawowego T UW poprzez wezwanie członków-ubezpieczonych do dokonania wpłat uzupełniających; jest to źródło finansowania o charakterze ciągłym (tzn. możliwym do zastosowania w każdym czasie), bezkosztowym (w przeciwieństwie do kosztu pozyskania kapitału z rynków finansowych) i wspierającym płynność finansową towarzystwa;

6) celem powołania przez członków T UW jest działalność w kierunku lepszego pokrycia ryzyka (najczęściej specyficznego), a w konsekwencji uzyskanie niższych, niż gdzie indziej, kosztów jego finansowania, a nie zysk.

² Poza ustawą istotnej inspiracji przy redakcji tej części opracowania dostarczyły publikacje: M. Kuchlewskiej, T. Sangowskiego, E. Kowalewskiego, J. Kufela oraz J. Michalaka zawarte w pracy pod red. T. Sangowskiego pt. *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, z. 108, Poznań 2001, s. 80–156 oraz praca M. Kuchlewskiej pt. *Ubezpieczenie jako metoda finansowania ryzyka przedsiębiorstw*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań 2003, s. 116–133.

³ Art. 44 ustawy o działalności ubezpieczeniowej.

⁴ Art. 45, ust. 2–3 ustawy o działalności ubezpieczeniowej.

Z formalnoprawnego punktu widzenia istota i specyfika ubezpieczenia wzajemnego sprowadza się do podwójnego i jednocześnie nierozłącznego stosunku prawnego: stosunku ubezpieczenia i stosunku członkostwa w T UW, który E. Kowalewski nazwał stosunkiem członkowsko-ubezpieczeniowym albo krócej – stosunkiem ubezpieczenia wzajemnego⁵. W przeciwieństwie do ubezpieczenia komercyjnego⁶, w którym składka ubezpieczeniowa jest stała i z góry ustalona (tzw. zasada niepodzielności składki), w ubezpieczeniu wzajemnym zobowiązanie ubezpieczającego do zapłaty składki w określonej wysokości ma charakter warunkowy, czyli odnosi się do tej wysokości składki, która wynika z rzeczywistego przebiegu szkodowości w danej grupie ubezpieczeń. W efekcie, w przypadku korzystnego przebiegu szkodowości w umownym okresie, może wystąpić zwrot części wysokości zapłaconej składki, natomiast w przypadku niekorzystnego przebiegu szkodowości członek T UW, będący jednocześnie w nim ubezpieczony, ma obowiązek uiszczenia dopłaty do składki w wysokości maksymalnej, określonej w statucie T UW (ponieważ przepisy o charakterze imperatywnym nie narzucają tutaj ograniczeń, w skrajnym przypadku wysokość dopłat może być nieograniczona)⁷. Na podstawie działania powyższych mechanizmów można sformułować tezę, że ubezpieczenie wzajemne cechuje tzw. zasada jedności stosunku prawnego ubezpieczenia opartego na wzajemności⁸, która nie występuje w ubezpieczeniu komercyjnym. Aspekt materialnoprawny zasady wzajemności wyraża się w tym, że na ogół praw i obowiązków ubezpieczonych na zasadzie wzajemności członków T UW składają się zarówno postanowienia, które mają charakter „członkowski”, jak i te, które wynikają z umowy ubezpieczenia.

Specyficzny stosunek prawny ubezpieczenia wzajemnego implikuje określone skutki o charakterze społecznym i ekonomicznym.

3. Społeczne aspekty funkcjonowania zasady wzajemności

Podstawą społecznych aspektów funkcjonowania zasady wzajemności jest zasada solidaryzmu społecznego członków T UW i jej konsekwencje. Jest to idea najstarsza historycznie, związana z pomocą wzajemną, samopomocą grupy

⁵ Por. E. Kowalewski, *Ubezpieczeniowa zasada wzajemności – jej istota i konsekwencje prawne*, „Prawo Asekuracyjne” 1998, nr 1, s. 12.

⁶ Termin „komercyjny” odnosi się do podmiotów nastawionych na realizację zysku.

⁷ Normę taką zawiera art. 45 ust. 3 ustawy o działalności ubezpieczeniowej.

⁸ Za: E. Kowalewski, *Istota prawna ubezpieczeniowej zasady wzajemności oraz potrzeba nowej regulacji prawnej towarzystw ubezpieczeń wzajemnych [w:] Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, red. T. Sangowski, Wydawnictwo AE w Poznaniu, z. 108, Poznań 2001, s. 80–89.

w obliczu określonego zagrożenia, spotykana wśród zrzeszeń zawodowych (zwłaszcza w przypadku uprawiania zawodów niebezpiecznych), branżowych, terytorialnych, stosowana w celu partycypacji w ponoszeniu skutków wystąpienia określonych rodzajów ryzyka.

Realizacja zasady wzajemności w praktyce jest możliwa w warunkach podejścia do ubezpieczonego nie tylko jako do klienta, lecz jako do członka-współwłaściciela towarzystwa ubezpieczeniowego. W konsekwencji uczestnik wspólnoty ubezpieczonych (socjetariusz) w ubezpieczeniach wzajemnych jest jednocześnie członkiem-współwłaścicielem podmiotu organizującego i obsługującego wspólnotę ubezpieczeń wzajemnych. Jak w każdym przedsiębiorstwie, w zakładach ubezpieczeń można wyróżnić trzy grupy interesów i zachodzące między nimi relacje. Są to: właściciele towarzystwa, kadra zarządzająca oraz klienci. Każda z tych grup interesu ma inne oczekiwania i stąd możliwe, a nawet pewne jest istnienie swoistego konfliktu interesów, z czego podstawowy konflikt interesów wyraża się w konflikcie na linii: właściciel (który chce jak najwięcej zarobić) – klient (który chce jak najtaniej nabyć ofertę). W przypadku T UW zasada jedności stosunku prawnego ubezpieczenia opartego na wzajemności powinna w założeniu wyeliminować lub zniwelować ten podstawowy konflikt interesów, ponieważ członek towarzystwa jest jednocześnie jego współwłaścicielem i klientem. W tabeli 1 przedstawiono podstawowe grupy interesów występujące w ubezpieczeniowej spółce akcyjnej i T UW oraz różnice między nimi.

Tabela 1. Grupy interesów występujące w ubezpieczeniowej spółce akcyjnej i T UW

Wyszczególnienie	Grupy interesów		
	klient	właściciel	menedżer
Spółka akcyjna	ubezpieczony	akcjonariusz	menedżer
Towarzystwo ubezpieczeń wzajemnych	członek/ubezpieczony		menedżer

Źródło: opracowanie własne na podstawie schematu zawartego w: T. Sangowski, *Rola i miejsce ubezpieczeń wzajemnych na światowym i polskim rynku ubezpieczeniowym* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych...*, s. 13.

Jak wynika z tabeli 1, pierwszą konsekwencją zasady wzajemności jest fakt, iż w odróżnieniu od ubezpieczeniowych spółek akcyjnych, ubezpieczenie wzajemne jest działalnością prowadzoną w interesie członków, a nie w interesie czynnika stojącego na zewnątrz zakładu ubezpieczeń (jak np. akcjonariusze). Ubezpieczanie członków przez T UW sprawia, że ubezpieczenie wzajemne jest konstrukcją kapitałowo-osobową⁹. Z jednej strony T UW jest podmiotem praw-

⁹ Por. M. Kuchlewska, *Ubezpieczenie...*, s. 119 i nast.

nym, występującym jako skład kapitału, którego członkowie nie ponoszą odpowiedzialności za zobowiązania¹⁰, z drugiej zaś strony występowanie członków w podwójnej roli, tj. właścicielskiej i ubezpieczeniowej (czyli wierzycielskiej), sprawia, że w działalności TUV mocno akcentowany jest czynnik osobowy, stanowiący istotny łącznik między kapitałem a ubezpieczonym. Czynnik osobowy przejawia się w możliwościach wpływu członków-ubezpieczonych na działalność towarzystwa, czyli na jego strategię rozwoju, politykę w zakresie ubezpieczeń, działalność reasekuracyjną, lokacyjną, kosztową, co jest postrzegane jako atut tej formy prowadzenia działalności ubezpieczeniowej. Większość decyzji będących w gestii członków jest regulowana statutowymi postanowieniami dyspozytywnymi. W retrospektywie historycznej oraz w przypadku TUV o niskim potencjale lub zamkniętych (tj. ubezpieczających tylko swych członków) czynnik osobowy jest ważniejszy; wraz ze wzrostem potencjału społeczno-ekonomicznego towarzystwa spada rola czynnika osobowego na rzecz czynnika kapitałowego. W skrajnym przypadku TUV może się upodobnić do spółek kapitałowych.

Z punktu widzenia relacji związanych z prawem głosu na walnym zgromadzeniu członka TUV i jednocześnie współwłaściciela i ubezpieczonego wykształciły się trzy rozwiązania modelowe towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, które można zidentyfikować następująco: model osobowy, model kapitałowy oraz model osobowo-kapitałowy¹¹.

Model osobowy TUV opiera się na założeniu, że każdy członek towarzystwa ma równoważne prawo głosu na walnym zgromadzeniu, bez względu na rozmiar zaangażowania kapitałowego oraz formę uczestniczenia w jego strukturze (zasada „jeden członek jeden głos”). Osobowy model TUV zakłada równoczesne występowanie socjetariuszy w roli członka – właścicielskiej i w roli ubezpieczonego – wierzycielskiej. Warunkiem uzyskania członkostwa jest wniesienie udziału oraz zawarcie umowy ubezpieczenia. Członkostwo w modelu osobowym TUV daje socjetariuszom możliwość decydowania zarówno w kwestii zakresu oraz ceny ubezpieczenia, jak i podziału nadwyżki bilansowej, dopłat i zwrotów do składki. Mechanizm ten eliminuje podstawową sprzeczność i konflikt interesów między celami właścicielskimi a celami wierzycielskimi.

Model kapitałowy TUV opiera się na założeniu zróżnicowanego członkostwa oraz uzależnienia prawa głosu od zaangażowania członka w kapitale zakładowym. Zaangażowanie kapitałowe może być w tym modelu jedynym warunkiem uzyskania członkostwa; stąd wyodrębnia się dwie kategorie członkostwa: człon-

¹⁰ Art. 45 ust. 4 ustawy o działalności ubezpieczeniowej.

¹¹ Inspiracją w części opracowania dotyczącej mechanizmów funkcjonowania modeli organizacyjnych TUV są rozważania M. Kuchlewskiej zawarte w pracy: *Ubezpieczenie...*, s. 122 i nast.

kostwo w kapitale zakładowym i pozostałe członkostwo¹². W tych warunkach osobowy skład ubezpieczonych może różnić się od osobowego składu członków TUW, przez co następuje rozdział osobowy między sprawowaniem funkcji właścicielskich a sprawowaniem funkcji wierzycielskich, prowadząc w skrajnym wypadku do całkowitego oddzielenia kapitału od ubezpieczających i upodabniając tym samym model do funkcjonowania spółek kapitałowych. W modelu tym może wystąpić członkostwo trojakiemu rodzaju: łączenie funkcji właścicielskich i wierzycielskich, pełnienie wyłącznie funkcji właścicielskich, pełnienie wyłącznie funkcji wierzycielskich.

Model kapitałowo-osobowy TUW jest kompromisem między poprzednimi modelami, a jego cechą charakterystyczną jest powiązanie członkostwa w TUW z zawarciem umowy ubezpieczenia oraz uzależnienie liczby głosów od zaangażowania kapitałowego członka.

Z istoty zrzeszeniowości wynikają określone konsekwencje pozytywne i negatywne dla ustroju demokracji wewnętrznej TUW. Potencjał ekonomiczny w towarzystwie, tworzony poprzez zasadę zrzeszeniowości (duża, masowa ilość udziałów członkowskich o jednostkowej niskiej wartości), prowadzi w konsekwencji do problemów i potencjalnych zagrożeń, związanych ze zbyt dużą liczbą podmiotów uprawnionych do podejmowania decyzji strategicznych. W konsekwencji model osobowy oparty na demokracji bezpośredniej jest zastępowany modelem demokracji pośredniej; obserwuje się w praktyce odejście od modelu osobowego z uwagi na jego niewykonalność fizyczną (masowość członkostwa uniemożliwia funkcjonowanie demokracji bezpośredniej) oraz potencjalny paraliż decyzyjny (długotrwałe procedury podejmowania decyzji w warunkach masowego członkostwa oraz możliwość konfliktów wewnętrznych). W praktyce ukształtował się w TUW model kapitałowo-osobowy, oparty na członkostwie z prawem głosu oraz na członkostwie bez prawa głosu (pozostali członkowie). W tym kontekście model demokracji wewnętrznej w TUW zbliża się do form kapitałowych, w których liczba praw do głosów zależy od wartości wniesionego kapitału. Model ten można uznać za prawidłowy, ponieważ dzisiejsze warunki zewnętrzne wymuszają wyższy poziom dynamiki i elastyczności w podejmowaniu decyzji, a tę korzyść można uzyskać, gdy grono uprawnionych do podejmowania decyzji jest mniejsze. Prawo do podejmowania decyzji dotyczy niektórych członków TUW, natomiast każdy członek towarzystwa jest interesariuszem w przypadku rozliczenia technicznego wyniku finansowego. Wydaje się, że są to główne korzyści, które decydują o atrakcyjności postrzegania towarzystwa wobec jego członków.

¹² Art. 44 ustawy o działalności ubezpieczeniowej w kwestii powiązania członkostwa z zawarciem umowy ubezpieczenia odsyła do dyspozytywnych postanowień statutowych (jeżeli statut nie stanowi inaczej, uzyskanie członkostwa musi być związane z zawarciem umowy ubezpieczenia, a jego utrata z wygaśnięciem stosunku ubezpieczenia).

By ten oczekiwany cel został zrealizowany, muszą w TUV zaistnieć specyficzne warunki, pozwalające na uzyskanie oczekiwanych efektów ekonomicznych.

Po pierwsze, musi między członkami towarzystwa występować więź społeczna, oparta na względnym podobieństwie grupy (według kryterium zawodowego, terytorialnego, przedmiotowego) i związanym z nią zaufaniem wzajemnym (z uwagi na fakt, że ubezpieczeni są wierzycielami ubezpieczyciela przez cały czas trwania umowy ubezpieczenia, a w TUV ubezpieczeni są dodatkowo biorcami części ryzyka przez system niestalej i nieostatecznej składki)¹³. Istnienie więzi społecznej implikuje konieczność istnienia więzi komunikacyjnej oraz efektywnej kontroli społecznej członków (w różnych, często nieformalnych przejawach).

Drugim ważnym czynnikiem stymulującym zrzeszeniowość w TUV jest wola ubezpieczania się w formie TUV, wraz z akceptacją jego odmienności i wynikających z niej praw i obowiązków. Wola ta może być świadomą decyzją przystąpienia i preferencji tej formy ubezpieczenia lub może wynikać z działań marketingowych pośredników ubezpieczeniowych bądź innych liderów w danym środowisku.

Kolejnym czynnikiem i warunkiem organizacyjnym powołania i funkcjonowania TUV jest istnienie organizatora wspólnoty ryzyka (może to być podmiot zbiorowy, jak np. w przypadku ubezpieczeń inkorporacyjnych) o odpowiednich kompetencjach organizacyjnych i merytorycznych. Organizator powinien mieć cechy przywódcze, być zaangażowany oraz wierzyć w słuszność i skuteczność idei wzajemnościowej na konkurencyjnym rynku ubezpieczeniowym; musi chcieć i umieć przekonać do tych idei określone środowisko. W sytuacji konkurencyjności płacowej spółek akcyjnych coraz trudniej jest znaleźć ideowych profesjonalistów, którzy realizowaliby swoje pasje w TUV na podobnych zasadach wynagrodzenia jak menedżerowie dużych korporacji (brak realizacji korzyści skali w towarzystwach uniemożliwia stworzenie funduszu wynagrodzeń dla kadry zarządzającej na poziomie adekwatnym do spółek kapitałowych).

Społeczny kontekst funkcjonowania TUV może być źródłem potencjalnych i specyficznych korzyści dla jego członków. W TUV możliwa jest realizacja korzystniejszych, niż w przypadku komercyjnych ofert ubezpieczeń, warunków ochrony ubezpieczeniowej jego członków. Efektywna kontrola społeczna członków skutkuje ograniczeniem hazardu i przestępczości wśród członków towarzystwa i uzyskaniem przez to korzyści wynikających z niższej szkodowości. Demokracja wewnętrzna daje możliwość samodzielnego kształtowania i dopasowywania przez członków liczby, jakości i specyfikacji kreowanych produk-

¹³ Więcej na ten temat w: J. Michalak, *Forma organizacyjno-prawna a inne właściwości ubezpieczyciela* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych...*, s. 130 i nast.

tów ubezpieczeniowych, co uatrakcyjnia ofertę T UW wobec uniwersalnej oferty komercyjnej. Funkcjonowanie w środowiskach zamkniętych, specyficznych, umożliwia znaczące ograniczenie kosztów akwizycji, co pozwala na skalkulowanie składki ubezpieczeniowej na możliwie niskim poziomie. Eliminacja lub minimalizacja potencjalnych konfliktów na linii właściciel–klient w przypadku ubezpieczenia wzajemnego pozwala na minimalizację tzw. kosztów agencyjnych, które są definiowane jako dodatkowe koszty związane z rozwiązywaniem konfliktów zachodzących między właścicielami, kadrami zarządzającą a klientami przedsiębiorstwa, plus wartość mocy produkcyjnych (usługowych) utraconych w wyniku braku całkowitego wyeliminowania tych konfliktów¹⁴.

Kontekst społeczno-kulturowy może sprawiać, że T UW jako forma działalności ubezpieczeniowej może rozwijać się dynamicznie w niektórych środowiskach, natomiast w innych podstawowe znaczenie będą miały spółki kapitałowe.

4. Ekonomiczno-finansowe aspekty funkcjonowania zasady wzajemności

Konsekwencją zasady wzajemności w T UW jest prowadzenie działalności gospodarczej nienastawionej na zysk (not for profit)¹⁵. Oznacza to, że zysk (zwany nadwyżką bilansową) nie jest celem głównym działalności towarzystwa, lecz jest środkiem zaspokojenia potrzeb jego członków w zakresie zapewnienia ochrony ubezpieczeniowej, poprzez lepsze dopasowanie oferty ubezpieczeniowej do specyficznych wymogów członków w tym zakresie lub zapewnienie typowej ochrony ubezpieczeniowej członkom na korzystniejszych cenowo warunkach niż konkurenci. Zasada „not for profit” oznacza bowiem orientację organizacji na zysk, jako środek realizacji jej misji względem interesariuszy, a nie orientację na zysk jako cel sam w sobie. W tym kontekście maksymalizacja zysku (nadwyżki) zwiększa skalę korzyści oferowanych przez T UW swoim członkom; jest zatem pożądanym i rozliczanym efektem prowadzenia działalności, istotnym parametrem jego oceny i przesłanką jego rozwoju. Niepodzielona część nadwyżki finansowej tworzy kapitał zapasowy T UW, wzmacniający jego wiarygodność i potencjał, w konsekwencji warunkuje jego rozwój. Decyzja dotycząca podziału nadwyżki bilansowej jest zatem kluczową decyzją, ponieważ w podziale nadwyżki partycypują wszyscy członkowie towarzystwa, którzy ją wypracowali,

¹⁴ Według T. Sangowski, *op. cit.*, s. 12.

¹⁵ W tzw. ekonomii społecznej rozróżnia się organizacje „non profit” (nieprowadzące działalności gospodarczej, zatem nieosiągające własnych przychodów ani zysków) oraz organizacje „not for profit” (osiągające przychody z własnej działalności, lecz zysk, jako wynik finansowy, nie jest głównym celem działalności gospodarczej).

wreszcie wartość nadwyżki do podziału decyduje o atrakcyjności postrzegania T UW przez jego członków.

Nadwyżkę bilansową generuje T UW, w założeniu, poprzez ograniczenie lub minimalizację kosztów akwizycji, kosztów agencyjnych, niższą szkodowość składki. Są to główne przesłanki minimalizacji kosztów funkcjonowania towarzystwa, wynikające z praktycznej realizacji zasady wzajemności. Główną natomiast destymulantą rozwoju T UW o charakterze ekonomiczno-finansowym jest na ogół brak realizacji korzyści skali (tzw. dyzekonomie skali), występujący w przypadku form gospodarczych o niższym potencjale, które muszą ponosić adekwatnie podobne koszty stałe wobec niższych przychodów. Kolejną destymulantą rozwoju T UW jest ograniczona możliwość prowadzenia działalności ubezpieczeniowej w warunkach niższego relatywnie potencjału ekonomiczno-finansowego, w szczególności dotyczy to minimalnego poziomu kapitału zakładowego, pełniącego funkcje gwarancyjne i determinującego w sposób imperatywny zakres możliwej działalności ubezpieczeniowej. W strukturze kapitałów własnych kapitał zakładowy pełni funkcję założycielską i gwarancyjną, natomiast kapitał zapasowy jest tworzony na drodze podziału nadwyżki bilansowej towarzystwa i osłania kapitał zakładowy. M. Kuchlewska wskazała na dwie odrębności kapitału własnego w T UW względem ubezpieczeniowych spółek akcyjnych¹⁶. Gwarancyjny charakter kapitału zakładowego – wobec zastosowania zasady niestałej i nieostatecznej składki – ogranicza się praktycznie do innych zobowiązań, aniżeli wynikających z umów ubezpieczenia wobec ubezpieczonych-członków towarzystwa, lub do zobowiązań T UW wobec ubezpieczonych niebędących jego członkami (w ograniczonej imperatywnymi postanowieniami ustawy o działalności ubezpieczeniowej wartości składki). W spółce akcyjnej natomiast akcjonariusze wniesionym kapitałem akcyjnym ponoszą odpowiedzialność gwarancyjną względem wierzycieli, czyli ubezpieczonych i innych podmiotów trzecich, uprawnionych z umowy ubezpieczenia. W konsekwencji gwarancyjne funkcje kapitału zakładowego w T UW są znacznie niższe niż w spółce akcyjnej, co może być przesłanką dla obniżenia, a nawet wyeliminowania konieczności gromadzenia kapitałów własnych w T UW dla realizacji funkcji gwarancyjnych.

Druga odrębność kapitałowa T UW wiąże się z kapitałem zapasowym, tworzonym na drodze podziału nadwyżki bilansowej towarzystwa. W spółce akcyjnej kapitał zapasowy osłania interes akcjonariuszy, podmiotów zewnętrznych, na ogół niezwiązanych umową ubezpieczenia; w T UW kapitał zapasowy ochrania interes ubezpieczonych i jednocześnie członków towarzystwa, pozwalając na rozkładanie ryzyka funkcjonowania T UW w czasie.

¹⁶ M. Kuchlewska, *Specyfika i kształtowanie kapitałów własnych towarzystw ubezpieczeń wzajemnych* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych...*, s. 148 i nast.

Ekonomiczno-finansowy sens zasady wzajemności przejawia się w solidarnym ponoszeniu ryzyka transferowanego przez wspólnotę ubezpieczonych do T UW, którego członkowie są współwłaścicielami i jednocześnie biorcami części ryzyka składki. Głównym finansowym motywem zawierania umowy ubezpieczenia wzajemnego jest nieostateczna składka ubezpieczeniowa płacona przez ubezpieczonych, prowadząca – w konsekwencji wystąpienia różnych rodzajów ryzyka i konieczności wypłacenia odszkodowań w latach ubiegłych – do częściowych zwrotów składki (motyw stymulujący) bądź dopłat do składki lub adekwatnych świadczeń (motyw destymulujący finansowo, lecz stymulujący potrzebę kontroli wzajemnej i komunikacji członków, tworzenia więzi opartych na solidaryzmie, zmniejszający w konsekwencji skalę hazardu i obniżający szkodowość składki). W tym mechanizmie przejawia się ranga czynnika osobowego, czyli możliwość wpływu ubezpieczonych na funkcjonowanie towarzystwa. Z punktu widzenia T UW jako zakładu ubezpieczeń, umowa ubezpieczenia wzajemnego nie przenosi w pełni ryzyka na zakład ubezpieczeń, lecz zostaje ono zatrzymane przez wspólnotę ubezpieczonych. Ryzyko przedsiębiorcy (w tym strat związanych z prowadzeniem działalności ubezpieczeniowej) w przypadku zasady wzajemności ponosi w znacznym stopniu ubezpieczający, a nie ubezpieczyciel. Ubezpieczenie wzajemne łączy w sobie zatem cechy ubezpieczenia – czyli przeniesienia ryzyka z jednostki na wspólnotę – oraz samoubezpieczenia, powodując częściowe zatrzymanie ryzyka dla ubezpieczonego – członka T UW. System składki niestaje i towarzyszące mu dopłaty i zwroty składki stanowią przejaw kosztu ryzyka lub premii za ryzyko, a także istotę praktycznej realizacji zasady wzajemności i solidaryzmu ubezpieczonych¹⁷.

System świadczeń członków na rzecz T UW oraz ich udział w ewentualnym pokrywaniu straty w technicznym rachunku ubezpieczeń określają statuty poszczególnych towarzystw¹⁸. System dopłat do składki lub częściowego jej zwrotu nie dotyczy ubezpieczających niebędących członkami towarzystwa; w odniesieniu do tej części interesariuszy (ograniczonej imperatywnie do maksymalnej wartości 10% składki przypisanej brutto towarzystwa, jeżeli statut T UW dopuszcza taką możliwość) towarzystwo musi zastosować składkę stałą, na zasadach podobnych do ubezpieczeniowych spółek akcyjnych. W przypadku zastosowania formuły otwartej T UW pojawiają się z punktu widzenia zarządzenia i przesłanek kreowania przewag konkurencyjnych dwie odmienne grupy interesariuszy, w odniesieniu do których towarzystwo musi realizować odmienne strategie w zakresie kompozycji produktu ubezpieczeniowego; w skrócie można określić je jako ubezpieczenie wzajemne w odniesieniu do członków i ubezpie-

¹⁷ E. Kowalewski, *Ubezpieczeniowa zasada wzajemności...*, s. 12 i nast.

¹⁸ Art. 45, poz. 1–3 ustawy o działalności ubezpieczeniowej.

czenie komercyjne w odniesieniu do klientów niebędących członkami towarzystwa.

W kontekście praktycznej realizacji ubezpieczeń wzajemnych kapitały własne T UW – w przeciwieństwie do spółek kapitałowych – pełnią bardziej funkcję założycielską i stabilizującą niż ekonomiczno-gwarancyjną.

W modelu osobowym T UW następuje pełne przeniesienie efektów działalności ubezpieczeniowej, poprzez wynik techniczny ubezpieczeń, na strukturę kapitałową reprezentowaną przez tę samą grupę socjetariuszy (każdy członek towarzystwa jest jednocześnie ubezpieczonym). Nadwyżka w rachunku technicznym może być źródłem zwiększania kapitału zapasowego (lub innego składnika kapitałów własnych) lub umożliwia częściowo spłatę kapitału zakładowego, co sprzyja realizacji przez socjetariuszy dwóch różnych, rozbieżnych celów jednocześnie: jako inwestora T UW i jako wierzyciela T UW, poszukującego optymalnego sposobu finansowania ryzyka poprzez ubezpieczenie. Pogodzenie tych sprzecznych celów jest możliwe przy uwzględnieniu przesunięć pieniężnych w czasie. Przeznaczenie nadwyżki bilansowej na zwiększenie kapitału zapasowego stanowi przeciwagę dla zwrotu składki, a korzystniejszą alternatywą dla dopłat do składki staje się sięgnięcie w pierwszej kolejności po kapitał zapasowy¹⁹. Mechanizm ten pozwala na rozłożenie w czasie finansowych skutków wystąpienia różnych rodzajów ryzyka ubezpieczonych na zasadzie wzajemności. Słabością osobowego modelu T UW jest natomiast brak ekonomicznej motywacji do wnoszenia kapitału zakładowego powyżej jego wartości założycielskiej, co nie sprzyja rozwojowi potencjału kapitałowego towarzystwa²⁰.

W modelu kapitałowym T UW, poprzez możliwość częściowego lub całkowitego oddzielenia funkcji właścicielskich i wierzycielskich, a w konsekwencji partycypacji w kapitale zakładowym, oraz podziału nadwyżki bilansowej lub dopłat w zależności od technicznego rachunku ubezpieczeń pojawia się problem finansowego i ekonomicznego interesu członków towarzystwa, którzy pełniąc wyłącznie funkcje właścicielskie, partycypując w kapitale zakładowym, z równym prawem głosu, niezależnie od zaangażowania kapitałowego, a nie będąc ubezpieczonymi, nie mają możliwości partycypacji w ewentualnym podziale nadwyżki bilansowej. Nasuwa to fundamentalne pytanie o cel inwestowania w T UW, bez zawierania umowy ubezpieczenia wzajemnego. W tym przypadku hipotetycznie interes ekonomiczny mogą mieć jedynie podmioty sektora publicznego: państwowego czy samorządowego, które w ten sposób chcą się włączyć w proces zarządzania ryzykiem regionu, kraju czy sektora gospodarki. Dla inwestora niezainteresowa-

¹⁹ Zakres wykorzystania nadwyżki bilansowej oraz sposób pokrycia strat regulują statuty T UW (art. 41, ust. 6 ustawy o działalności ubezpieczeniowej).

²⁰ Inspiracją w tej części rozważań jest praca M. Kuchlewskiej, *Ubezpieczenia...*, s. 125 i nast.

nego zawarciem umowy ubezpieczenia towarzystwo ubezpieczeń wzajemnych jest znacznie mniej atrakcyjną formą inwestowania kapitału niż ubezpieczeniowa spółka akcyjna, stąd mimo dopuszczalności możliwości członkostwa w T UW bez zawarcia umowy ubezpieczenia, nie ma realnych korzyści ekonomiczno-finansowych wynikających z tego rozwiązania²¹.

W modelu kapitałowo-osobowym T UW ekonomiczno-finansowy krótkoterminowy interes socjetariuszy wyraża się w partycypacji wszystkich jego członków w wyniku technicznym ubezpieczeń, natomiast w wymiarze długoterminowym we wpływie na wszystkie decyzje o znaczeniu strategicznym dla towarzystwa, proporcjonalnie do zaangażowania w kapitale zakładowym (dotyczy to członków partycypujących w kapitale zakładowym z prawem głosu proporcjonalnym do zaangażowania kapitałowego). Model ten jest dla potencjalnych inwestorów podwójnie motywujący i przynosi realną korzyść, wynikającą z ubezpieczenia wzajemnego w relacji do ubezpieczenia komercyjnego. W tym modelu najpełniej wyraża się ekonomiczno-finansowy sens ubezpieczenia wzajemnego, łączący korzyści właścicielskie na poziomie adekwatnym do spółek kapitałowych w kwestii praw głosu oraz korzyści wierzycielskie, związane – w założeniu – z lepiej dopasowaną lub mniej kosztowną niż w ubezpieczeniu komercyjnym ofertą ubezpieczenia²².

5. Podsumowanie

Przesłanki kreowania przewagi konkurencyjnej w T UW w odniesieniu do ubezpieczenia wzajemnego związane są nie tylko z relatywnie korzystnymi warunkami ubezpieczenia, lecz z możliwością wpływu jego członków na decyzje strategiczne dotyczące towarzystwa jako podmiotu na rynku ubezpieczeń. W odniesieniu do ubezpieczenia komercyjnego, oferowanego przez T UW, potencjalnym źródłem kreowania przewagi konkurencyjnej może być jedynie kompozycja marketingowa produktu ubezpieczeniowego. Ekonomiczno-finansowy sens korzystania z oferty ubezpieczenia komercyjnego w towarzystwie wyraża się bowiem w jego konkurencyjności (rozumianej wieloaspektowo) względem analogicznych produktów oferowanych przez ubezpieczeniowe spółki akcyjne.

Spośród możliwych modeli organizacyjnych T UW najbardziej zasadny i dający przewagę konkurencyjną ubezpieczeniom wzajemnym względem ubezpieczeń komercyjnych jest model kapitałowo-osobowy T UW. W modelu tym najpełniej realizują się funkcje właścicielskie członków towarzystwa (prawo głosu

²¹ *Ibidem*, s. 126–128.

²² *Ibidem*, s. 128–130.

proporcjonalne do partycypacji w kapitale zakładowym) oraz funkcje wierzycielskie (partycypacja członków w technicznym rachunku ubezpieczenia). Istotnym źródłem przewagi konkurencyjnej T UW są czynniki osobowe. Motywujący mechanizm niestałej i nieostatecznej składki przejawia się w możliwości częściowych zwrotów składki (motyw stymulujący) lub dopłat do składki bądź adekwatnych świadczeń (motyw destymulujący finansowo, lecz stymulujący potrzebę kontroli wzajemnej i komunikacji członków, tworzenia więzi opartych na solidaryzmie, zmniejszający w konsekwencji skalę hazardu i obniżający szkodowość składki).

Przytoczone argumenty oraz konieczność sprostania wymogom konkurencyjnego rynku ubezpieczeniowego sprawiają, że historycznie ukształtowana przewaga elementów osobowych nad kapitałowymi ewoluuje w kierunku wzrostu rangi elementów kapitałowych nad osobowymi. Dopóki utrzymanie elementów osobowych w T UW warunkuje przewagę konkurencyjną jego oferty ubezpieczeniowej, ta forma działalności ubezpieczeniowej ma szanse rozwoju; znacząca przewaga komponentów kapitałowych w kreowaniu przewagi konkurencyjnej oferty T UW może stanowić przesłankę procesów demutualizacji²³.

Literatura

- Kowalewski E., *Istota prawna ubezpieczeniowej zasady wzajemności oraz potrzeba nowej regulacji prawnej towarzystw ubezpieczeń wzajemnych* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, red. T. Sangowski, Wydawnictwo AE w Poznaniu, z. 108, Poznań 2001.
- Kowalewski E., *Ubezpieczeniowa zasada wzajemności – jej istota i konsekwencje prawne*, „Prawo Asekuracyjne” 1998, nr 1.
- Kuchlewska M., *Specyfika i kształtowanie kapitałów własnych towarzystw ubezpieczeń wzajemnych* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, red. T. Sangowski, Wydawnictwo AE w Poznaniu, z. 108, Poznań 2001.
- Kuchlewska M., *Ubezpieczenie jako metoda finansowania ryzyka przedsiębiorstw*, Wydawnictwo AE w Poznaniu, Poznań 2003.
- Kufel J., *Funkcjonowanie towarzystw ubezpieczeń wzajemnych w świetle prawa i w praktyce* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, red. T. Sangowski, Wydawnictwo AE w Poznaniu, z. 108, Poznań 2001.
- Łazowski J., *Wstęp do nauki o ubezpieczeniach*, PZUW, Warszawa 1948.

²³ Demutualizacja jest to proces przekształcania towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w ubezpieczeniową spółkę akcyjną.

- Michalak J., *Forma organizacyjno-prawna a inne właściwości ubezpieczyciela* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, red. T. Sangowski, Wydawnictwo AE w Poznaniu, z. 108, Poznań 2001.
- Sangowski T., *Rola i miejsce ubezpieczeń wzajemnych na światowym i polskim rynku ubezpieczeniowym* [w:] *Towarzystwa ubezpieczeń wzajemnych w polskim systemie ubezpieczeń (stan i perspektywy)*, red. T. Sangowski, Wydawnictwo AE w Poznaniu, z. 108, Poznań 2001.
- Ustawa z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, Dz.U. nr 124, poz. 1151.

The Mutuality Principle – A Source of Competitiveness in the Insurance Industry

The paper aims to verify the thesis which states that the mutuality principle in the insurance industry is a source for mutual insurance societies to gain possible competitive advantage over insurance shareholding companies. The economic and financial benefits of mutual insurance offered by mutual insurance societies are based on their competitiveness (understood in its different aspects) in relation to the products offered by insurance shareholding companies. The possible benefits resulting from mutual insurance are related not only to a more effective adjustment of the offering to the needs of the particular professional or local groups but also to members' participation in the decision-making process connected with performing their ownership functions (voting rights in the executive bodies of mutual insurance societies) as well as creditor functions (participation in a technical account). A significant source of competitive advantage in mutual insurance societies are human factors – the motivating mechanism of non-fixed and non-final premium payments encourages mutual control, better communication and solidarity among society members.

Maria Płonka – doktor, Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie, Wydział Finansów, Katedra Ubezpieczeń.

Zainteresowania naukowo-badawcze: marketing i finanse zakładów ubezpieczeń ze szczególnym uwzględnieniem towarzystw ubezpieczeń wzajemnych, marketing instytucji finansowych (banki, zakłady ubezpieczeń), sektor ekonomii społecznej.

e-mail: plonkam@uek.krakow.pl